

DECEMBER 2002

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

Vi önskar alla Aktstyckets läsare en Fröjdefull Helg!

När detta skrivs i början av december känns hösten som tyngst med ett fuktigt tryckande mörker som aldrig riktigt lämnar oss utan hänger kvar och tynger humör och ögonlock. Snart har vi den härliga Julen här, då vi får ta ett avbrott i vår stressade tillvaro, andas ut, tänka efter och se framåt.

Julnumret

Vi har sökt fylla det här numret med lite blandad läsning från ArkivCentrums olika verksamhetsfält. Inför folkrörelsearkivets projekt om den folkliga kulturen så som den utspelats på festplatser

årets rika inflöde av arkiv. Under tecknad har spårat ett central-europeiskt livsöde under andra världskriget. Artikeln visar hur mycket information om ett enskilt livsöde som kan hämtas ur arkiven.

Folkparksprojektet

Folkrörelsearkivets, läns museets och kulturskolornas projekt *Bildningsborg och syndanäste* som presenterades i förra numret av Aktstycket kommer att rulla igång i början av nästa år. Medel till projektet har hittills erhållits från Stiftelsen framtidens kultur, Stiftelsen Sparbanken Nya, Örebro läns landsting och Karlskoga kommun. Örebro kommun kommer att besluta om medel först under nästa år. Projektet kommer att

Denna databas är tillvidare endast tillgänglig på ArkivCentrum. Ett stort tack till Inger för en mycket värdefull insats!

Framgångsrik Arkivens Dag

Den gemensamt arrangerade Arkivens Dag på läns museet den 9 november blev mycket lyckad. 350 besökare besökte arrangemangen som bestod av utställningar, föredrag och tipspromenad. I Örebro hade arkiven inte Öppet Hus i år utan man samlades alltså gemensamt på läns museet. Folkrörelsearkivets ordförande *Thord Strömberg* höll ett föredrag om *Harald Aronsson: Husbondens röst. Media och Harald Aronsson under det röda 70-talet*. Om *Häxor och häxprocesser under 1600-talet* föreläste *Marie Lennersand* från Dalarnas

God jul och Gott nytt år!

och folkparker har *Bo Fransson* forskat vidare om *Jan i Grebo* och presenterar nu mer fakta om Örebros store bondkomiker om vilken han skrev redan i förra numret. *Carl-Magnus Lindgren* presenterar ett dövhistoriskt arkivprojekt och Aktstyckets mångåriga medarbetare *Sten-Ove Pettersson* ger med anledning av hundraårsminnet av den store ornitologen och författaren *Erik Rosenberg* ett personligt porträtt av denna banbrytande och originella personlighet. *J L Saxon* var också en känd Närkeprofil. *Magnus Jerlström*, som ordnat hans samling under sommaren, ger en presentation av dess fascinerande innehåll. *Håkan Henriksson* har tittat i leveransliggaren på ArkivCentrum och presenterar något ur

upprätta en gemensam hemsida där projektet kan följas och som kommer att utformas till en nätutställning om folkparker, folkets hus och bygdegårdar.

Brevprojektet avslutat

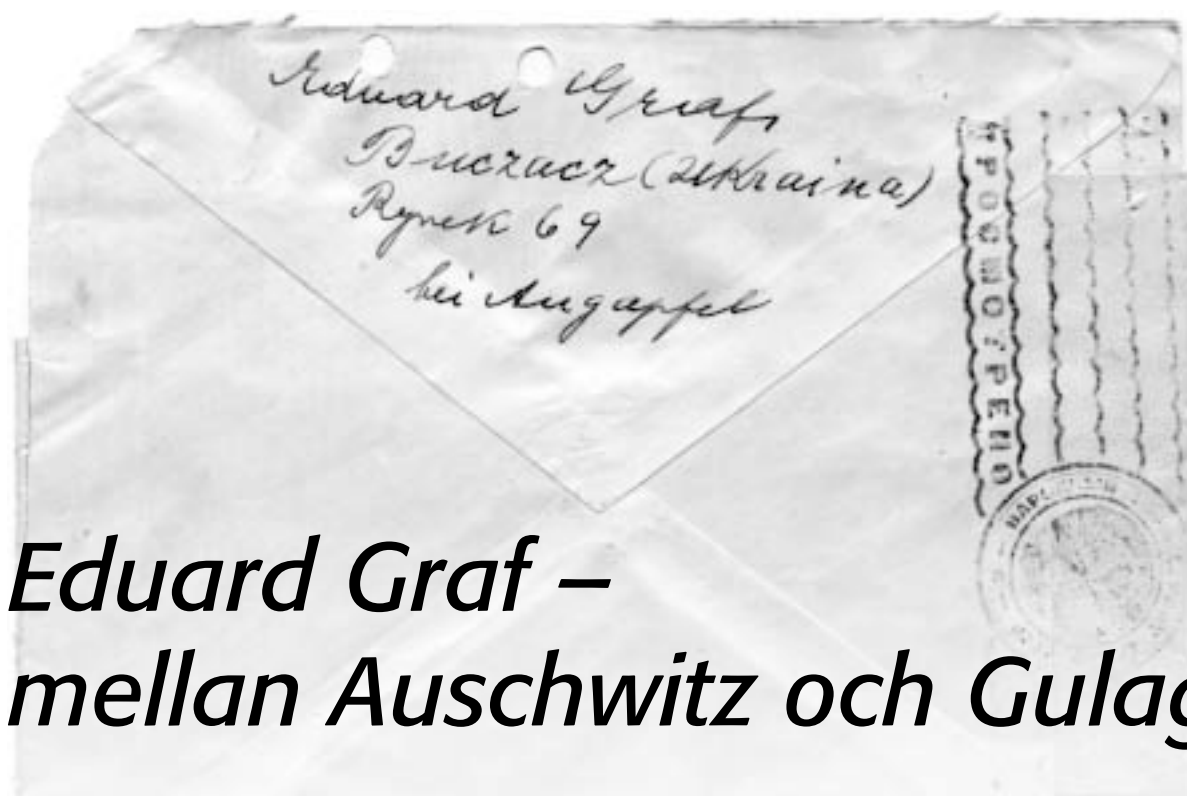
Folkrörelsearkivets och Linköpings universitets brevprojekt som löpte under 1997 och 1998 och som resulterade i boken *Kära brevvän* på En bok för alla 1998 har nu slutförts. *Inger Dahlin*, som arbetat deltid ideellt på arkivet under fyra år med att registrera den stora skörden av inkommande brev är nu färdig med denna mycket värdefulla insats. 5000 brev har registrerats i ett digitalt register där brevskrivare, mottagare, topografiska och ämnesmässiga uppgifter i breven är sökbara.

forskningsråd och *Carl-Olof Steen* presenterade tillsammans med en trubadur *Boven och poeten Lars Wivallius*.

Depån färdig

ArkivCentrums depå i Fjugesta kommer att bli inflyttningsklar i december. Överföring av utrymmeskrävande verifikationsmaterial och handlingar med liten sökfrequens kommer att ske efter årsskiftet. Hyllkapaciteten fullt utbyggd kan bli drygt 2000 meter.

Göran Henrikson

Eduard Graf – mellan Auschwitz och Gulag

Den minnesgode läsaren av Aktstycket minns att vi i julnumret 1998 skrev om ett gripande människoöde som oväntat tog gestalt i affärskorrespondensen 1939–1940 från Garphytte bruks arkiv.

Eduard Graf hette den person vi mötte. Fabrikant Graf i staden Mährisch-Ostrau i Tjeckoslovakien var en gammal affärskontakt för Garphyttans bruk. Till sin rullgardinsfirma köpte han sedan slutet av 1920-talet stora mängder rulltråd från Närkeföretaget. Under 1939 får han, förstår man av brevväxlingen, svårigheter både när det gäller betalningarna och nya importlicenser för det svenska stålet. Svårigheterna hängde samman med tyskarnas ockupation av Tjeckoslovakien våren 1939 och inrättandet av det sk protektoratet Böhmen-Mähren. Korrespondensen om dessa frågor fortsätter in i september 1939, alltså efter att kriget startat med tyskarnas anfall på Polen den 1:a i samma månad. Sedan uppstår en lucka i brevväxlingen till dess att ett handskrivet brev från Graf kommer till Garphyttan vid årsskiftet 1939–1940, alltså mitt under brinnande vinterkrig.

Grafs brev är skrivet den 28 november i en liten stad i Ukraina, Buczacz, som före kriget hade legat i östra Polen och som nu hade ockuperats av Sovjetunionen. I brevet skildrar Eduard Graf hur han tillsammans med 1200 andra judiska

Eduard Graf före krigsutbrottet.

män mellan 17 och 70 år den 17 oktober 1939 hade blivit transporterad med tåg till Nisko i Lublinområdet i sydöstra Polen och där satts att bygga baracker. Efter ett par dagar hade tyskarna behållit dem som var arbe-

tare och hantverkare och marscherat iväg med övriga till gränslöden mot den sovjetockuperade delen av Polen och sedan helt sonika överlämnat dem åt sig själva med uppmaningen att försöka ta sig över till Ryssland. De hade då tagit sig fram till fots genom skogarna ett tjugotal mil till Buczacz. På vägen hade de blivit överfallna och trakasserade av polska partisaner, frångagna allt och en del hade blivit dödade. De var nu totalt utblottade, men hade tagits om hand av den judiska befolkningen i staden.

Graf ber sina affärskontakter att meddela hustrun att han lever och att hon kan skriva till honom via Garphyttan. Samma dag som brevet ankom, den 17 januari 1940, skriver man från bruket till hustrun Adolfine, som är kvar i Mährisch-Ostrau. Graf vet inte vad som hänt med firman, men förefaller förtröstansfull och menar att man inte ska göra sig några bekymmer i Garphyttan. Skulle han för firmans räkning fortfarande häfta i skuld, så skulle det ordna sig efter kriget. »Efter krigsslutet åker antingen tillbaka till Ostrau, och skulle inte det vara möjligt, till USA.«

Vad hände egentligen med köpmannen och fabrikören Eduard Graf?

Det var den fråga vi ställde oss efter att plötsligt ha konfronterats med hans öde i materialet.

Brevkontakten med Graf bryts i maj 1940 och spåren i Garphyttans arkiv upphör. Den 20 maj skriver han sitt sista brev från Buczac, fullt av optimism och tacksamhet mot Garphyttan. Företagets sista brev är daterat den 28 maj. Där meddelar man att man lyckats få licenser för de kläder man som Graf bett om hjälp med inför sin inresa till Sverige. I april har företaget för Grafs räkning inlämnat en visumansökan för genomresa till USA. Bägge parter räknade uppenbarligen med framgång i denna sak. Två visumansökningar hade fyllts i, en av Graf i Buczac och en av hustrun i Moravská Ostrava, som staden heter på tjeckiska. Bägge hade också sänt in ett passfoto på Graf. På Eduards kort från januari i Ukraina kan man se spåren av det han genomgått sedan mitten av oktober. Adolfines bild stammar från en annan och lyckligare tid, tiden innan krig och

firman, om de skulle kunna ses igen, oro för sonen?

Eduard, som var född 1893 i centrala Böhmen hade flyttat med föräldrarna till Ostrava på gränsen till Polen i början av seklet. Han hade utbildat sig på en handelsskola. 1926 hade Eduard övertagit faderns företag. 1923 gifte han sig med Adolfa Willeroval från Ostrava. De hade en son, Pavel, som föddes 1924 (enligt en annan uppgift föddes han 1934).

Den deportation som Graf utsattes för kallas i förintelseforskningen *Operation Nisko* och är den första planmässiga deportationen av en större grupp judar under kriget. Syftet

Ännu var man inte där, nu var det fråga om deportation och omplacering i ett tilltänkt reservat i det ockuperade Polen. Lublinområdet hade tyskarna för övrigt bytt till sig från Sovjetunionen i en uppgörelse den 28 september mot att Stalin fick Litauen.

Graf drevs alltså över Bug och hade tagit sig till den lilla staden Buczac. Där togs han om hand av familjen Augapfel, som bodde vid torget. Vid krigets början bodde 10 000 judar i staden. Efter Tysklands anfall på Sovjetunionen påbörjades under 1942 utrotningen av judarna i Buczac. Med benäget bistånd av ukrainarna. De flesta mördades antingen i för-

Den deportation som Graf utsattes för kallas i förintelseforskningen *Operation Nisko* och är den första planmässiga deportationen av en större grupp judar under kriget.

fördrivning.

I slutet av maj upphör således brevväxlingen. Inte heller från hustrun i Mährisch-Ostrau finns några brev i Garphyttans korrespondens. Tidigare hade hon meddelat att firman ställts under tysk förvaltning och att en anställd tysk hade övertagit ledningen av företaget.

I vår förra artikel förmodade vi att han gick under i Förintelsen. Anade han hote? Inget i hans brev tyder på det. Vidden av den katastrof som väntade kunde hur som helst varken han eller hans affärskontakter i Närke föreställa sig. Vad han och hustrun skrev till varandra i de brev som Garphyttan förmedlade dem emellan, får vi heller aldrig veta. Bekymmer om

i den nazistiska ledningen var att bygga upp ett reservat i Lublinområdet mellan Weichsel och Bug för de stora mängder judar som efter krigsstarten hamnat under tysk domvärjo. Eichmann blev mannen som organiserade transporten och hela Operation Nisko hade experimentkaraktär. Man ville pröva tekniken att förflytta stora mängder människor. De första judar i Europa som utsattes för deportationer blev alltså de 1200 Ostravamän som tillsammans med Graf sattes på tåg den 17 oktober 1939 och hans brev är ett värdefullt och unikt dokument om begynnelsen på den politik som längre fram under kriget ledde till försöket att fysiskt utrota den europeiska judenheten.

intenseläget Belzec 1942 eller genom storskaliga avrättningar i Buczac 1942–1943. Bara 800 var kvar när Röda armén intog staden 1944.

Trots att Graf endast sökt genomresevisum till USA och trots att han har företaget Garphyttan som garant för sin vistelse fick han inte komma till Sverige. Den 27 april 1940 sammanträder socialstyrelsen för att tillstyrka eller avstyrka 46 ansökningar om inresetillstånd. Endast fyra av dessa får sina visumansökningar tillstyrkta. I överläggningen deltog generaldirektör Höjer, byråchefen Bergström och notarien Strange.

Utrikesdepartementet fastställde beslutet den 21 maj. På dokumentet från UD:s arkiv står att sökanden meddelats den 27 maj. Med detta avses sannolikt det brev som daterats den 27 och sänts till Garphyttans bruk den 28 maj. »Kungl. Utrikesdepartementets expedition för utländska passären den har äran meddela, att det för tyske medb. Eduard Graf begärda inresetillståndet *icke* kunnat beviljas.« Här kan noteras att Graf plötsligt gjorts till tysk av UD.

Graf's förhoppningsfulla sista brev av den 20 maj och Garphyttans lika positiva brev av den 28 maj om förberedelserna för inresan korsas alltså av avslaget från UD. Graf's dröm om en framtid för sig, Adolfine och sonen Pavel hade grusats.

Om Graf hann få det negativa beskedet vet vi inte. Han och de andra utländska judar, polacker och tjecker, som flytt till Buczacz greps av de sovjetiska ockupationsmyndigheterna i maj-juni 1940 och sattes i olika läger och fångelser i det enorma lägersystem som kallades Gulag. Hans öde där är tills vidare okänt fram till den 1 augusti 1943. Då avlider han, 50 år gammal, antagligen i sviter från Gulag, i samlingslägret Buzuluk långt borta i Ryssland nära Uralbergen.

Här formades 1942 en tjeckisk arméenheter, som till stor del bestod av tjeckiska judar som släppts från

Gulag. Efter Tysklands anfall på Sovjetunionen 1941 använde Stalin polska och tjeckiska flyktingar i kriget mot Tredje riket. De slogs under stora förluster mot tyskarna i Röda arméns organisation. Två systersöner till Graf, som deporterats tillsammans med honom och sin far till Nisko, kämpade i denna sk Svoboda-bataljon. Erich stupade 1942 och den andre, Egon, kunde återvända som soldat till Ostrau. De sista uppgifterna om honom är från 1947. Han utvandrade sannolikt som flera av soldaterna i Svobodabataljonen till Israel.

Graf's hustru Adolfine och sonen Pavel deporterades den 30 juni 1943 till koncentrationslägret Theresienstadt i Böhmen för att den 9 september samma år vidaredeporteras till utrotningslägret Auschwitz. Där mördades de av nazisterna.

I fyra år hade familjen levt åtskilt. De sista kontakterna hade sannolikt förmedlats via Garphyttan våren 1940. Inom en dryg månads tid sen sommaren 1943 gick familjen under. Eduard Graf, hans hustru och son förintades av 1900-talets två stora diktaturer. Sverige hade kunnat hjälpa dem.

Denna artikel har varit möjlig att skriva genom benäget bistånd från arkivkolleger på Riksarkivet i Stockholm, Stadsarkivet i Moravská Ostrava, Judiska museet i Prag och Yad Vashem i Jerusalem.

Göran Henrikson

Eduard Graf 1940.

Ordning och reda på tidningsmannen J L Saxon

■■■ På försommaren hämtade ArkivCentrum sju stora trä-lådor från källaren på Örebro stadsbiblioteket. Leveransen är inte bara stor utan även oerhört intressant; det rör sig nämligen om tidningsmannen J L Saxons personarkiv. Hur lång tid arkivet legat i trälådorna är okänt, men tyvärr har lådorna under någon period förvarats i en lokal utsatt för fukt. Det här innebar att materialet som låg i botten av lådorna hade fukt- och mögelskador. En del trycksaker var i så dåligt skick att de inte gick att rädda.

Vad innehöll då trälådorna? Som jag redan har nämnt, så är det Saxons personarkiv, men det är inte riktigt hela sanningen. Det är självklart väldigt svårt att skilja privatpersonen J L Saxon och det återspeglas också i materialet. En stor mängd handlingar från åren 1905 till 1935 rör tidningen *Säningsmannen*; merparten av detta material består av insända brev, notiser, berättelser och noveller. Innan Saxon började ge ut *Säningsmannen* hade han under ett drygt decennium varit verksam i Östersund som ägare och utgivare av *Jämtlands Tidning* och från den perioden finns en del handlingar i form av korrespondens, kontrakt och verifikationer.

Mer omfattande är däremot korrespondensserien som omfattar åren 1904 till 1935. Här finns brev från och brevkopior till författar- och journalistkollegor, vänner och bekanta inom freds-, nykterhets-, hembyggsrörelsen och inom den vegetariska rörelsen och givetvis också brev från

J L Saxon i talartagen vid Gällersta forngård i början av 30-talet. T h Saxons passfoto 1922.

och till familje medlemmar.

I arkivet ingår även manuskript och korrektur till många av Saxons egna böcker, bla till de självbiografiska böckerna *En tidningsmans minnen* (1918) och *I handelsbod på 1870-talet* (1932), och till flera av hans Närkeskildringar, som exempelvis: *Folkminnen och folkliv i Närke* (1923) och *Sjukdomar och läkemedel i gamla tiders Närke* (1934).

Ett mera kuriöst inslag är den stora samlingen av vykort och bildalbum från framför allt de europeiska länderna, Australien och USA. Förmodligen har albumen och vykortet köpts av Saxon själv under utlandsresor. I arkivet ingår även handlingar från två kryssningar: i Medelhavet 1928 och 1933 till Tropikerna.

Den avgjort största serien i arkivet utgörs av Saxons bibliotek bestående av böcker och trycksaker, sammantaget nästan 900 titlar. De dominerande ämnesområdena är vegetarisk kost, dietik, djurskydd, friskvård,

läkekonst och alternativa medicinska terapier. Många av dessa skrifter – som är från perioden 1860-talet fram till omkring 1930 – är mycket ovanliga, och i några fall unika. Det är dels svenska skrifter men framför allt litteratur på danska, engelska, tyska och holländska. Bland de svenska skrifterna kan nämnas Anton Nyströms *Om foten och den rigtiga formen på skodon* (1867), och Jos. Wiels *För magsjuka! Matordning och matsedlar samt råd och föreskrifter huru maglidande undvikas, mildras och botas genom dietetiska förhållningsregler* (1876). Samtliga böcker och småskrifter har katalogiserats separat för att bli sökbara.

Att Saxon var en stor köpare och samlare av böcker framgår tydligt av

Sittbad. Ur Th. Thorsons bok *Kneippkuren. En populärt vetenskaplig framställning av prelaten Seb. Kneipps vattenkurmetod tillika med en afhandling om de viktigaste sjukdomar, som kunna behandlas efter densamma.* [Stockholm: Aktiebolaget Hiertas Bokförlag, 1898]

bevarade verifikationer. Inköp av såväl nya som antikvariska böcker tycks ha varit hans största utgiftspost vid sidan om kostnaderna för kläder och utgifterna för service och reparation av hans bil.

Arkivet som i ordnat skick består av 119 volymer eller knappt åtta hyllmeter är ett i det närmaste helt jungfruligt forskningsobjekt. I den form som arkivet förvarades i Örebro stadsbibliotek var det närmast omöjligt att använda materialet på något mer systematiskt sätt. Redan under

det pågående ordnings- och förteckningsarbetet forskades det i materialet. Under vecka 39 besöktes Arkiv-Centrum av Saxonkännaren, förre chefen för svenskt visarkiv, Sven Bertil Jansson, som har återupptagit

J L Saxon, föddes som Johan Lindström i Gällersta socken i nuvarande Örebro kommun den 17 februari 1859. Vid sin död den 7 november 1935 bodde Saxon i sin Villa Vegeta i Stocksund, Danderyd.

Efter några år som affärsbiträde studerade han vid Örebro läns folkhögskola i Kävesta. Från 1880 var han medarbetare och redaktör i en rad tidningar, *Arboga Tidning*, *Jämtlandsposten*, *Norrlandningen* och *Arbetet*. Under perioden 1891–1904 ägde och redigerade Saxon *Jämtlands Tidning*. Därifrån flyttade han verksamheten till Stockholm och utgav från 1905 tidningen *Såningsmannen*. Saxon drev även tryckeriverksamhet och startade också förlag som från 1928 kallades Saxon & Lindströms förlag.

Som författare, journalist och talare gjorde Saxon en pionjärinsats såväl inom nykterhetsrörelsen, som inom fredsarbetet, vegetarianismen och djurskyddsverksamheten. Som hembygdsvän tog han initiativet till Gällersta forngård och skapade en Närkesamling. Närkesamlingen, eller Saxonarkivet, som det kallas, är deponerat i Örebro stadsbibliotek och består av bla arkivhandlingar, litteratur, kartor och tidningsurklipp med anknytning till Örebro län.

Den unge J L Saxon. Foto från 1880-talet.

den forskning kring J L Saxon, som han avbröt vid mitten av 70-talet.

Även om nu J L Saxons samling, som vi valt att kalla arkivet, är ordnad och förtecknad och därmed tillgänglig för forskning, så borde man i framtiden lägga ner ytterligare arbetsinsatser på den omfattande korrespondensserien. Genom att skapa ett brevskrivarregister till de omkring 2 000 breven, så skulle eftersökningar bli betydligt enklare.

Magnus Jerlström

Erik Rosenberg den 28 april 1971, hans sista vår ute vid sjön Kvismaren. Den här vårdagen på dikesrenen ut mot Hammar upplevde han bergfinkarnas massiva sträck på väg mot de stora vidderna i norr. Foto: Boris Engström.

Under sin gymnasistid i Örebro »upptäckte« och inledde Erik Rosenberg utforskningen av nu kända fågelsjöar som Oset, Kvismaren och Tysslingen. Hans tålamod vid fältstudierna i dessa områden kände inga gränser. Hans kunnande växte till nivåer som enligt min mening ingen annan ornitolog nått.

Sina kunskaper förmedlade han bl a i böckerna »Oset och Kvismaren« (1934) och »Uvberget och tjäderskogen« (1937) samt framförallt i fälthandboken »Fåglar i Sverige« (1953) – en oslagbar kombination av uppslagsbok och levande fågelskildringar.

Erik Rosenberg föddes i Visnums socken i Värmland den 17 augusti 1902. Hans barnaår fick en positiv prägel av bondesamhällets närhet till djur och natur. Som 10-åring flyttade han med föräldrarna till Örebro där han levde och verkade fram till sin död den 20/12 1971.

Vi är inte så många kvar nu som hade förmånen att möta Erik Rosenberg – »Mäster Erik«.

Eri

För min del kom mötena att prägla hela mitt fortsatta liv. – Vad var det då som gjorde honom så stor? Jo, i botten låg förstås hans oerhört stora, för det mesta självupplevda kunskande, men kanske var det ändå hans förmåga att förmedla kunskaperna, som var hans storhet.

uppförda fågeltornet. Erik var klädd i en grå »agronomrock« och keps. Kep-sen var hårt sliten. Skärmen mest ankommen. Den hade tappat spänsten och var vikt som ett uppochnedvänt V. Den såg nästan ut som ett fristående tak till en förstukvist. Men förmodligen gjorde den nytta vid regn

satser han drog av sina upplevelser.

Eftermiddagen övergick i kväll. Vi drog oss mot Eriks hem, huset i Almby, där han bodde tillsammans med sin syster Ragnhild. Där skulle Knut Borg, Eriks närstående och alltiallo, dyka upp för att delta i kvällens diskussioner.

k Rosenberg 100 år

Att han var unik och bäst att med pennans hjälp beskriva våra fåglars liv och leverne är omvittnad av alla, men lika stor var hans förmåga att i vänners lag berätta och förmedla det han ville ha sagt. Som med en pensel, välfylld med kraftfull kulör formade han en målade och distinkt bild, lätt att förstå för oss lyssnare. Kanske hade han här hjälp av sin breda värmländska – den är ju målade i sig.

Orden kom sakta, väl övervägda. Ibland noterade jag att hans fylliga läppar liksom formade ordet innan han släppte fram det, men när det så kom var det förstås rätt formulering.

I grunden var Erik blyg och ordkarg. Han mådde inte bra när han fick lov att uppträda för publik, nej han kom bättre till sin rätt i några få goda vänners lag.

Första mötet

Första mötet med Erik skedde en lördagseftermiddag i maj, kanske juni någon gång i skarven mellan 1940- och 50-talen. Det skedde på Eriks hemmaplan – Oset. Jag fick följa med min mentor, brukstjänstemannen på Hasselfors Bruk och den tidens största ringmästare, Mauritz Magnusson. Han skulle träffa Erik för att rapportera och diskutera, dels fjol-årets ringmärkningsresultat, dels om vi hade idéer och förslag att ändra den nedåtgående trenden för våra skogshöns, samt det viktigaste – kunde vi göra något åt att berguven höll på att försvinna från Kilsbergen?

Vi möttes vid det då relativt ny-

och motljus. På magen hängde en stor och väldig kikare – även den hårt sliten. Det var en begagnad Zeisskikare från kriget som Erik kommit över genom goda vänner. Den lär ha haft oanade egenskaper, med dåtidens mått mätt. – Men kanske var det ändå så, att den som mestadels använde kikaren, hade oanade egenskaper?

Erik visade oss runt i området. Berättade om vad som gjorts. Om hur öar, bankar och vassgator kommit till och hur de skulle fungera.

Till skillnad från hemmavid var fåglarna här vid Oset så nära. Sot-hönsen, gräsänderna, krickorna, brunänderna, viggarna och en del försenade vadare som gluttsnäppor och brushanar. I gränsen mellan land och vatten kilade ett antal mindre strandpipare i sin jakt på föda. När så en brun kärnhök drog in från Rynningehållet, exploderade hela området av fågel, som tog till vingarna inför denna hövvingade, långbenta rovfågels uppdykande på scenen.

Erik myste av belåtenhet. Han älskade sina kärnhökar. Både den bruna och den blå. Och det inte han visste om kärnhöken, torde inte vara värt att veta.

Vi slog oss ner på solsidan av Röda ladan och Erik berättade om sina otaliga kärnhöksmöten. Det tycktes som han blivit personligen nära vän med vissa individer uti vassarna vid Kvismaren och Tysslingen, under årtionden som gått.

– Vad han kunde, och så han kunde berätta! Jag njöt och tog till mig av den klokes upplevelser och de slut-

Ragnhild bjöd vid framkomsten på kaffe med alldeles nybakade bullar.

Vid påtåren dök Knutte upp. Som vanligt ilsken och jäktad. Han hade blivit försenad uppe på sin fotoateljé på Fredsgatan, där han tidigare under dagen misslyckats med en framkallning och som förorsakat förseningen.

Men nu var han här. Med sig hade han en flaska Tokaj. Det ungerska vita vinet som Erik älskade mest av alla drycker.

Knutte kunde sin Erik. Han visste att efter ett par glas Tokajer lindrades Eriks ordkarghet. Han släppte loss sina idéer och visioner.

Den kvällen kommer jag alltid att minnas. Det var den kvällen jag lärde och förstod att Erik var något mycket mera än en stor ornitolog – han var också en stor filosof.

Förutom den lärdomen, har jag senare också förstätt att den kvällen föddes landets första uvprojekt – det som senare genomfördes i Väster-närkes naturvårdsförenings regi vid Märslasjön norr om Mullhyttan.

Vårnatt vid Gåssjö-mossen

Det är sista veckan i april någon gång i slutet av 1950-talet. Erik har kontaktat Mauritz Magnusson och bett att få komma ut med två kvinnliga journalister från DN. De vill uppleva och göra reportage om en vårnatt i skogslandet tillsammans med Erik och skulle det ingå ett tjaderspel i vårnattsupplevelsen skulle det förstås vara grädden på moset.

Jag får frågan av Mauritz om jag kan delta, eftersom jag på den tiden hade bra koll på tjäderspelen där västerut, i gränslandet mot Värmland.

Jag svarar ja – det är ju »hönveckan« i tjäderskogen, så varför inte.

Vi stämmer möte vid vägkorset där Hållåsvägen viker av från vägen till Skogskärr och leder västerut längs kanten av den stora Gåssjömossen. Här finns ett par tre rejäla orrspel på den väldiga mossen och i den östra kanten spelar tjäderna – Rösaspelet.

Sedan våra gäster presenterat sig som signaturen »Barbara« med sin vapendragare tecknerskan Margareta Sylwan, fortsätter vi med våra bilar västerut.

Vi gör stopp vid den lilla vackra ängen som sluttar från vägen ner mot Gåssjön. Vid den stora stenen i ängens västra kant reder vi vårt läger för natten. Vi samlar ved till den nying som ska ge oss värme några timmar runt midnatt. Visserligen är vårnatten ljum, men det är skönt med lite värme som driver bort råheten de mörkaste timmarna på dygnet.

Nyingen tar fart. Termosarna kommer fram. »o8-orna« bjuder på kaffebröd från huvudstaden av allra bästa sort. Vi mår bra och är redo för en rik vårnatt i skogs- och myrlandet i den allra västligaste delen av Närke.

Vi språkar inte så mycket runt brasan. Vi försöker få den vila som går, innan morgonen kommer. Erik sitter en bit bort för att inte störas för mycket av den knastrande brasan. Som en Buddhabild sitter han där, insvept i sin långrock och sugande på sin pipa.

När vi närmar oss midnatt frågar Erik vad klockan är.

– Tio i tolv, svarar någon som har klockan någorlunda lätt tillgänglig.

– Inom en kvart kommer nog de första sjöorrarna att sträcka in över oss. De kommer från Åtorpshållet. Har ni inte hört vårsträcket förut så kan ni vakna till och lyssna, upplyste Erik utan ytterligare kommentarer.

Det tog bara fem minuter innan de första visslingarna hördes över våra huvuden i den ljumma vårnatten. – Sånt är kunnande parat med erfaren-

het!

När vårnatten är som mörkast är det dags att bryta upp från brasans go'a värme och försiktigt dra oss mot tjäderspelet. Det är jag som har uppdraget att föra in våra båda gäster in i storskogens mest mytomspunna vårseans – tjäderleken.

Erik och Mauritz stannar kvar och sköter brasan. Vi ska återförenas vid den, sedan vi upplevt tjäderspelet och gemensamt ta oss ut över myrlaggen och i skydd av en martallsdunge uppleva hur stormyren vaknar med bla tranrevelj och bubblande orrspel.

Vi följer försiktigt en väl upptrampad stig in i tjädernas spelområde.

Vi har tur. Snart kommer den första knäppen, så en paus, ytterligare en knäpp och så en accelererande virvel, som från två torra träpinnar. Virveln avslutas med en klunk, som från en uppryckt buteljork och så slutfasen – sisningen. Detta sugande, gnidande ljud, där gamla tiders tjäderjägare menade att tuppen var både döv och blind och där man passade på att ta de tre stegen fram mot den spelande tuppen, för att komma i läge för skott.

Vi gör likadant. Fast av säkerhetsskäl tar vi bara två steg. Gästerna är ju ovana.

Flera tuppar faller in. Det knäpper, klunkar och sisar. – En lågmäld, mystisk intensitet breder ut sig över spelplatsen. Sex, kanske åtta tuppar är i farten. Vi står blickstill och bara upplever.

Så faller två av tupparna mot marken. Markspelet kan börja. De intar sina sen tidigare utvalda banor, där de spelar för fullt medan de värdigt rör sig framåt, ibland avbrutet av bullrande luftsprång.

Så kommer de båda duellanterna för nära varandra. Den ena – förmodligen gammeltuppen, blir irriterad, krumar halsen liksom i extas och utstöter ett rapande, grymtande ljud, som borde kunna skrämja livet ur både folk och få. Jägarna kallade förr lätet för att »skära näbb«. Jag skulle hellre beskriva lätet som ett utmanande brunstvrål, sprunget från en svart, eller i varje fall, grå urtid.

En första kacklande parningsvillig

höna anländer till spelplatsen. Hon skulle ha följts av flera, men här får spelet ett tvärt slut. En älgko med sina två fjolårskalvar klampar okänsligt rakt in i spelet och denna vårmorgons tjäderspel är över.

Kanske var det lagom att bryta här. Vi åskådare är alldeles slut av nära två timmars fullständig anspänning. Och tur har vi haft. Vi har upplevt allt, som denna skogslandets mest svår-fångade vårlek har att erbjuda.

Åter vid brasan bjuder Erik och Mauritz på nykokt, starkt kaffe. Det behövs och det stärker. Vi rapporterar våra upplevelser och Erik och Mauritz sina.

Så är det dags att uppleva myren. Gångstigen ut mot myren är blöt, mycket blöt. Vandringen ut tar på krafterna. Speciellt för Erik och Mauritz, vilka båda är märkta av ohälsa.

Men visst får vi lön för mödan när vi väl kommer ut. Myren är magnifik med sin storhet och sin vilda karghet, där den breder ut sig framför oss. Den ännu lågt stående solen stänker glitter av lätt morgonfrost i ljungen.

Myren sjuder av orrbubbel. I det spel som vi har framför oss räknar vi till 17 spelglada, lyrstjärtade »prostar«. Från norra delen av myren hör vi bubblen från ett lika stort spel som vårt. Och därtill kommer de »skvalt-orrar«, som är för unga att få vara med på spelplatserna. De sitter utspridda en och en i laggens mar tallar. – Ett mäktigt vibrerande bubbel är det.

I väster ropar ett av de häckande tranparen en sen revelj, medan två ljungpiparpar med stela, roende vingförling uppvisningsflyger för oss. – Prre – pyrria, prrepyrria, prrepyrria låter de.

Vi njuter av den öppenhet med vilket myren visar upp allt det som lever och finns därute.

– Det är skillnad jämfört med tjäderspelets mörka, tystlåtna, nära nog mystiska upplevelse. Dessutom brukar ju myren normalt uppfattas som blöt, grå och fattig. – Så inte, en morgon som denna.

Erik noterar årets första lövsångare liksom »trädpip«. Han noterar också kraftiga nordsträck av bergfink och

ängspiålrkor. Han menar, att det faktum att Gåssjö mossen utgör vattendelare mellan öst och väst för området, är till fördel för sträckfrekvensen. Förmodligen har han rätt. Han brukar ha det.

Solen stiger och orrspelet sjunker i intensitet. Det är dags att bryta upp mot baslägret.

För en sista gång denna natt, sätter vi fart på brasan. Enligt Mauritz finns det kaffe kvar i den stora, svarta pannan att värma. – Och det fanns det.

Brasan och kaffet värmer, liksom den stigande solen. Uppenbarligen har det god effekt på både Eriks och Mauritz berättarlusta. De berättar om egna och gemensamma tidigare upplevelser. Erik har många upplevelser från området tillsammans med forskningsresande Sten Bergman som han låter oss få del av.

Den här vårnatten; med den här berättarstunden; vid brasan; vid Gåssjö mossen, med Erik Rosenberg som huvudrollsinnehavare blir till en, av en ung naturintresserad ynglings stora minnesvärda upplevelser. Vilket förmodligen också gällde de gästade journalister.

Det här var ett av flera möten med Erik i skogs- och myrlandet i Väster-närke. Erik älskade stormyrens karghet där både djur och växter var skapade för att leva i denna mycket speciella ofta spännande miljö. – Uppenbarligen blev denna miljö till en stark lockelse för Eriks nyfikenhet och upptäckarglädje.

Erik gick bort en decemberdag 1971 efter en lång tid av ohälsa. Efter hans död skrevs och sades förstås många vackra ord. Jag skulle avslutningsvis vilja instämma i vad Nils Dahlbäck skrev i Dagens Nyheter: »Erik Rosenberg representerade det goda hos både människor och djur. Nu svarar han inte längre på våra frågor, men för oss alla, som oberoende av ålder och ställning fått lyckan att räkna oss till hans lärjungar kommer Erik att stå levande för hela vår tid«.

Sten-Ove Pettersson

Dövrörelsens arkiv i Sverige ska inventeras

Dövrörelsen är en av Sveriges äldsta handikapprörelser. Sveriges äldsta dövförening i dag är *Stockholms dövas förening (SDF)* som bildades redan 1868. I dag finns ett 40-tal lokala dövföreningar i landet, och många av dem har funnits sedan 1900-talets första hälft.

1993 bildades i Stockholm *Sveriges dövhistoriska sällskap (SDHS)* som är en fristående riksorganisation med de dövas historia som sitt huvudområde. Föreningen har ett 80-tal individuella medlemmar och cirka 45 organisationsmedlemmar, som dövskolor, dövföreningar och andra institutioner. Föreningen ger också ut en egen tidning två gånger om året.

SDHS har till syfte att inspirera till studier och forskning inom det dövhistoriska området, att verka för insamling och bevarande av dövhistorisk arkivmaterial och föremål, att sprida kunskap om dövas levnadsförhållanden och samhällets syn på döva människor i ett historiskt perspektiv, samt att följa den dövhistoriska forskningen nationellt och internationellt.

Föreningens uppgift är också att ge råd och stöd till dövföreningar rörande arkivmaterial, att inventera arkivhandlingar, att dokumentera, både visuellt och muntligt, äldre döva personers minnen, liv och erfarenheter. Dessutom ska man vara behjälplig med att identifiera döva personer på fotografier.

Förra året sökte SDHS medel från *Allmänna arvsfonden* till en tio månader lång förstudie i ett projekt som går ut på att förteckna och arkivera dövrörelsens handlingar och inventarier. Detta beviljades i år med 540 000 kr.

En enkätundersökning ska göras bland landets alla dövföreningar. I förstudien som sedan följer ska nio föreningar ingå, tre från vardera glesbygd, mellanstor ort och storstad. Efter förstudien ska projektet fortsätta i en fördjupad fas i ytterligare två år.

SDHS och *Örebro läns företagsarkiv* har tillsammans skrivit ett avtal där *företagsarkivet* från den 1 november i år och under tio månader ska inventera och förteckna fyra–fem dövföreningars arkiv i främst Mellansverige. Jag har nyligen varit i Karlstad och inventerat dövförening-

arnas arkiv där, samt transporterat tre föreningars arkivmaterial därifrån för ordnande och förtecknande. Dessa tre är *Värmlands dövas länsförening* (bildad 1967), *Karlstads dövas förening* (bildad 1951) och *Arvika dövas förening* (bildad 1928 som *Värmlands dövförening*; namnändringen skedde strax därefter). *Arvika dövas förening* är dock vilande sedan mitten av 1990-talet.

Carl Magnus Lindgren

Nordisk konferens om enskilda arkiv

Ett samhälles dokumentationsfrågor är viktiga. Det spelar ingen roll om materialet stammar från offentlig eller enskild sektor. Forskarna och medborgarna vill ha tillgång till samhällets samlade bestånd av arkivhandlingar dvs både från den offentliga förvaltningen och från enskilda arkivbildare såsom organisationer, företag och privatpersoner. Problemet ur denna synpunkt är att den offentliga sektorns arkivhantering har ett stöd i lagen medan den enskilda inte har det. I alla fall inte i Sverige.

Vikten av att arbetet med enskilda arkiv bedrivs på ett planmässigt sätt, att fokusering på dessa arkivs betydelse ökar och att verksamheten stöds genom offentliga insatser var temat för en nordisk konferens *Privatarkivarbeidet i Norden* i Oslo den 28–30 november. Undertecknad deltog i konferensen som representant för Folkörrelsens arkivförbund. Norska arkivverkets satsning på enskilda arkiv är föredömlig. Dels omfattar den norska arkivlagen ett särskilt kapitel om enskilda arkiv med 7 paragrafer, dels driver riksarkivet ett omfattande och planmässigt arbete med nationella riktlinjer för arbetet med enskilda arkiv och över hela Norge pågår nu i samarbete med länen ett omfattande arbete med sk bevarandeplaner för enskilda arkiv. Som svensk kan man inte bli annat än avundsjuk.

Vid årsskiftet sjösätter norrmännen också ett nytt statligt ABM-organ som ska främja samarbetet mellan Arkiv, Bibliotek och Museer. Det är bara att gratulera.

Göran Henrikson

Här vilar sig en annan – Jan i Grebo, del 2

Här i en familjegrav på Norra kyrkogården i Örebro vilar han, Örebros i alla bemärkelser store bondkomiker, Josef Ulin, alias Jan i Grebo. Här sover han sorglös under ogräskullen, som Dan Andersson skulle ha uttryckt det, även om det inte är så mycket prunkande växtlighet på hans grav just nu, fast mera granris och nyfallen snö.

I år är det 123 år sedan han föddes, den förre trumslagaren Karl Josef Ulin, sedermera bondkomikern Jan i Grebo. Till Örebro kom han första gången en kylslagen februaridag år 1900 och tog jobb som skofabriksarbetare. Men det blev en kort sejour, denna första vistelse i Örebro. Redan i juni for han till Stockholm, men återvände sex år senare och förenade sig med resten av familjen Ulin, som sedan 1899 var bosatt i den sk Jan Persagården på norr. Det är samma gård för övrigt som förre kriminalkommissarien Hans Hallgren beskrev i boken »Barnet från Jan Persagården. En barfotalasses minnen«. Adressen var Lillågatan 4, där huset numera är rivet och ersatt av en församlings-expedition och gatstumpen omdöpt till Olaus Petri kyrkogata.

Här på Lillågatan bodde fadern, skomakaren August Ulin med hustrun Augusta, söner Emanuel och David och dottern Alfrida. Senare tillkom också sonen Efraim. Föräldrarna var aktiva metodister och pappan hade ett skomakeri i källarvåningen på Grev Rosengatan 13. Fortfarande minns Anna-Stina Ulin,

Josef Ulins grav på Norra kyrkogården i Örebro.

Josef Ulin cirka 1916.

som var gift med Josefs brorson Jean, hur hennes bror Gösta, 7 år, en gång drev skomakare Ulin till ursinne genom att spela hartsfiol på rutan till skomakeriet. August hade kommit utrusande med spsirakan i högsta hugg.

Redan från 1906 var alltså Josef Ulin mantalsskriven i Örebro, även

om adresserna skiftade. Enligt Örebro stads adresskalender står han 1917 skriven som artist på Jordgatan 11, från 1925 på Malmgatan 12 och från 1932 på Storgatan 19. Jan i Grebo hade med andra ord en betydligt större anknytning till Örebro än vad som tidigare framgått av bok- och tidsningsartiklar.

Firma Banda, Josef Ulins affär på Olaigatan, grundades 1929. Företagets efterlämnade kassaböcker förvaras numera på ArkivCentrum i Örebro. Här arkiveras också en del affischer från hans aktiva tid som kringresande humorist: inför hans uppträdande på Folkets husföreningens fest i Frövi 1912 och 1918, i folkets park i Hallsberg 1915 (»den direkt från ost- och västfronten anlände hr Josef Ulin«), på festplatsen vid Lund i Kopparberg samma år och under beteckningen »den bekante vis- och kuplettsångaren« i Degerfors

folkets park 1916.

»En rund idylliker« kallar Uno Myggan Ericson honom i sin bok »På nöjets estrader«. De flesta bondkomiker var grovkorniga och drastiska, men så icke Jan i Grebo. »Hans berättelser utmärktes av värme. Hans visor var skildringar av lantliga händelser – bröllop, kalas, skördefester, allt mycket troskyldigt skrivet och lika troskyldigt framfört.«

Under sina senare turnéer land och rike runt klippte Josef ur tidningarnas recensioner och klistrade in i sin lilla anteckningsbok med svarta pärmar.

Det är idel lovord som öses över honom: »Jan, som har bra röst, är rolig att höra men nästan roligare att se, ty i hans trinda, leende ansikte leka godmodigheten och tjuftojken om hvarandra«, skrev Östgöten i Linköping i mars 1909. Just hans vackra och

»nyanslydiga« röst var det många skribenter som noterade.

Pingstafton och annandag pingst 1907 uppträdde han på typografbasaren i Örebro och där dokumenterade han sig enligt Örebro-Kuriren »som en rolighetsmakare av första klass«. »Publiken var storförtjust och vi tro också lite smått stolta över 'sin egen' komiker.«

På 20-talet gjorde Jan i Grebo sällskap med Anners Annersa på Hultet och östgötaspelmanen Josef Alm och bjöd på allmogeaftnar i realskoleaulor, konsertsalar och godtemplarsalonger. I Eksjö 1928 höll underhållningens »själva slutkläm på att ta andan ur den skrattlystna publiken«. I Eslöv gladdede man sig särskilt åt att programmet lockade fram »den tid, då träskorna smällde mot loggolvet och paren virvlade runt i yrande fart, då

saxofondrövet ännu var okänt och synkopering och rytm inte var det enda saliggörande«.

Men det var längesen då detta hände. Nu sover Josef Ulin, alias Jan i Grebo, sin eviga sömn på Norra kyrkogården, i fält A, linje 14, grav 2.

Bo E I Fransson

Vänd och läs Jan i Grebos egen berättelse om hur han började som bondkomiker!

Lillågatan 4. Här, i lägenheten t h, bodde Josef Ulin den första tiden i Örebro.

Jan i Grebo berättar sin historia med egna ord

Här berättar Josef Ulin med egna ord om sin gröna ungdom och hur han började sin artistbana:

Redan som liten pys, gjorde jag »gubbar« åt folk och fick även då betalt för det, merendels i form av ett kok stryk. Så kom jag, tolvårig, in vid Kungl. 1:sta Livgr. Regementet som »trumpulare«, som det vanligtvis hette. Linköpings Arbetareförening, där lektionerna i »ticke-tacka«, »virvel« och »ruff«, som det benämndes på »konstspråket«, försiggick, gästades ibland av teatersällskap. Vid sådana tillfällen brukade jag och en annan trumslagaregrabb sitta i en skrubb över klädloggen och tjuvtitta. Man kunde se något av scenen och även höra vad som sades, men vi måste krypa dit ett par timmar innan spektaklet började, då ej någon annan väg fanns än genom en lucka i taket till damernas klädloge. Skrubben var liten och mörk och vi hade det ej vidare bekvämt. Så råkade jag, då jag skulle resa mig, trampa på ett tunnband av järn med påföljd att det for upp och smällde till mig över ögat på samma ställe där jag förut hade ett sår efter en kastad sten. Jag skrek till i hastigheten, och det blev panik bland damerna därnere. En smal trumma gick under takåsen och det var vår enda reträttväg. Mitt i lokalen var ett lufthål, och då vi »ålade« iväg genom den trånga »tunneln« råkade vi släpa med oss sågspån, som till vår stora förskräckelse dråsade ned på publiken. Det blev stor uppståndelse, och vi fick mycket brått, men klarade oss tack vare vår känne-dom om alla vinklar och vrår.

I denna lokal var det jag första gången försökte mig på att sjunga visor. Van der Ostens sällskap hade gästade lokalen och då jag genomsnokade klädlogerna fann jag till min stora glädje, att någon av skådespelarna hade glömt sin smink kvar. Jag var ej sen att »måla ut mig«. Ridån fick upp och med »beväringmössa« på huvudet gjorde jag min entré.

Som pianist tjänstgjorde en, vilken

kunde »hamra« rätt skapligt. Som det höves den som tjänar »kongli majistät å krona«, bestod repertoaren av beväringvisor. Den ene började sålunda:

»År artanhunreförte vi te'
Moa läger for,
Må modet uti bröstet å
En matapöse stor,
å vite blaggarnsbyxer
å mössa satt på sne,
å sju riksdaler banko
å tuggebus darte.«

Publiken bestod av trumslagare- och musikrabbar, plus vaktmästaren och hans fru, och jag gjorde stor »censur«, som »Jocke« Viberg sa'.

När jag var femton år befann jag mig i Stockholm. Jag gick omkring med en låda på magen och sålde cigarrer och cigarretter, men det var stor konkurrens och dåligt med förtjänsten så jag fick ta mig en »promenad« tillbaka till Linköping. Kallt och kusligt var det, men jag traskade på, och sjöng för att hålla modet uppe så det ekade i de mörka Kolmårdsskogarna.

Under försök att få logi över natten, kom jag en kväll till en bondgård. Att det var fäst i huset förstod jag genom det stöj och skratt som hördes ut till vägen.

Nå, jag klev in, strök på luffarvis av mig mössan och bad i ödmjuk ton och litet mat och nattlogi.

– Nää, sa »käre far« själv, något husrum kan du inte få för vi har så många »främmate«! Men äta ska du få å en sup mä, om du vill ha.

Supen fick vara, men jag »smorde kråset« med »kalvdans« och sirup samt andra godsaker.

Så skulle ungdomen börja dansa, men någon spelman fanns inte. Han hade uteblivit. Men det fanns ett stort munspel med klockor på och som jag rätt skapligt kunde traktera detta ädla instrument, räddade jag situationen. Jag drog »Efter balen« och flera andra av

den tidens slagdängor, till stor fröjd för alla. Emellanåt sjöng jag några stumpar och glädjen stod högt i tak. Jag blev så omtyckt att »käre far« ändrade åsikten och jag fick ligga i en bäddad säng över natten. Det var också den enda gången under »resan« något sådant hände. I de flesta fall fick jag »kinesa« på en höskulle eller bland bölande kor i ladugården.

Ja, många små äventyr hände under mina vandringar, för det mesta tragikomiska, men det må vara nog.

Några år därefter befann jag mig i Stockholm igen, denna gång som brandkarl vid Stockholms brandkår. Gamla brandchefen Hollsten regerade då, och han ville helst ha friska viljor till brandmän. Det fick han också. Nästan alla voro »föredettingar«, det vill säga, det hade tjänat vid något regemente. Omkring hälften voro skåningar, för övrigt »representerades« alla landskap. Infödda stockholmare funnos endast ett par stycken. Det var ej heller så kinkigt med betyg och rekommendationer vid antagningen och följden blev att det fanns en del ganska vilda sällar bland pojkarerna.

[---]

Brandpojkarerna i sina flottistmössor med svajande band, var alla dåtida

»hembiträdens« ideal. Det dansades och »flörtades« om lördagarna på det s. k. dagrummet och vid »högtiderna« ställdes det till med stora fäster, då själva kung Oscar bjöd på cigarrer och »bärsan«.

Som kamraterna hört mig »dra en stump« någon gång, ombads jag uppträda vid en midsommarfest. Jag lånade mig en »bondrigg«, sjöng visor och »landsmålade« så publiken grinade som solvargar.

Dävarande Löjtnant Svinhuvud – numera brandchef – uppmuntrade mig och sade att jag borde söka till Skansen. Han skulle rekommendera mig. Sagt och gjort! Jag stegade en dag upp till Hazelius den yngre. Det blev »pröve« i Bollnässtugan och jag anställdes vid Skansen mot en lön av 35 öre i timman och vill jag minnas, 3 kronor för varje uppträdande. Jag kom dit på hösten, så det blev inte så många gånger jag stod på »Göddes sten«. En del kvällar kl. 10, var det brandvaksrop, vilka »Nergårds-Lasse« och jag exekverade. Jag har en s. k. svavel – förmodligen ett forntida eldsläckningsredskap – och skrek entonigt, med full hals:

»Klocka ä' tie slajen!
För ell å brann, å fiendehann
bevare Gud bå sta' å lann!
Klocka ä' tie slajen!«

[– –]

Jag stannade omkring 5 månader vid Skansen, men de trettiofem örena i timman ville ej räcka till för mitt kanske något vidlyftiga levnadssätt – och jag slutade.

Min första föreställning i Örebro gick av stapeln på Arbetareföreningens lokal. Jag var ju mycket »grön« men hade ändock mod – eller kanske det var ungdomlig fräckhet – att ensam, utan musik, göra föreställningen. Repertoaren bestod, om jag minnes rätt, av 10 nummer. Detta räckte ju ej på långt när, utan jag fick göra den ena pausen efter den andra, under det att både publiken och jag vändades. (Jag bakom ett skynke, som var fäst i en hörna.) En del tycktes emellertid ha roligt, men det var en som vid utgåendet frågade biljettförsäljaren om han hade »några fler idioter att skicka hit«.

Josef Ulin

Ur Nerkingen nr 2, 1925 (en skämt- och boulevardtidning för Örebro med omnejd som gavs ut 1925–1926).

Nyinkommet på arkivet

54 flyttlådor från Thermæniusverken och en arkivkartong från Verdandilogen Kult urkämpen i Stora Kumlan. Ja, skillnaden kan vara stor mellan de nyinkomna arkiven på Arkiv-Centrum, både vad gäller omfattning och innehåll. I många fall är leveranserna kompletteringar av tidigare arkiv, men då och då kommer något helt nytt.

Den största leveransen under hösten var Thermæniusverkens välbevarade arkiv. Företaget startade redan 1847 i Torshälla, men flyttades till Hallsberg 1868. Det är också från det sistnämnda året som arkivhandlingarna börjar. Företagets storsäljande produkt fram till 1950-talet var de välkända Thermæniuströskverken som på 1950-talet ersattes av skörde-tröskor. Sedan 1970-talet har fabriken ingått i Volvokoncernen och man har övergått till att bli en underleverantör av bland annat hytter. Arkivmaterialet täcker dock bara perioden fram till och med 1960-talet. Förutom omfattande räkenskapsserier så ingår det en mängd fotografierna varav en del består av glasplåtar.

Ett annat företag från länet som länge varit verksamma på den internationella marknaden är AB Sägblad-fabriken i Nora. Under sommaren hämtades resterna av företagets arkiv från Nora Verktyg AB:s lokaler i Nora. Företaget grundades 1898 i Gullspång,

men flyttade till nya lokaler vid Hagbyån i Nora redan 1905. Att man tidigt riktade sig till en internationell marknad märks tydligt på de många broschyrerna på engelska, tyska, finska, spanska och ryska. När företaget firade 50 år 1948 hade man 72 anställda och upp till 40 procent av tillverkningen gick på export till bland annat Norge, Danmark, Holland och Sydamerika. Förutom reklamaterialet består arkivet bland annat av en hel del ritningar. Tyvärr saknas nästan hela räkenskapsmaterialet.

Bland det nyinkomna föreningsmaterialet märks bland annat Folkkampanjen mot atomkraft i Nora. Det är ett tämligen välbevarat arkiv som täcker hela folkomröstningskampanjen med efterspel 1979–1981. Bland de mer udda handlingarna i arkivet hör fyra egenhändigt tillverkade färgglada banderoller. Nästa år är det ju dags för en folkomröstning om euron och man får hoppas att arkivmaterial även från den kampanjen med tiden lämnas in till Arkiv-Centrum.

Från TAM-arkiv i Stockholm har överlämnats protokoll från Örebrosektion av posttjänstemännens förening. Den bildades redan 1901 och omfattade inte bara Örebro stad utan även andra delar av både Örebro och Västmanlands län.

Årets slut börjar närma sig och även detta år kan vi konstatera att strömmen av inlämnade arkiv inte tycks sina. Redan nu är vi nämligen uppe i över 250 accessio ner.

Håkan Henriksson

Riktningen var av största betydelse för sågbladets prestationsförmåga och betraktades som en av de viktigaste etapperna i tillverkningen vid Sägbladfabriken i Nora. På bilden ses sågbladsriktare Gunnar Lilja utföra detta viktiga arbete.

B-Post

Avsändare:
ArkivCentrum Örebro län
Nikolaigatan 3
702 10 ÖREBRO

Ett exempel ur den stora vykortssamling som ingår i tidningsmannen J L Saxons nu förtecknade arkiv. Kolorerat vykort från 1920-talet med motiv från Egypten: »Bön nära den stora sfinxen«.

ArkivCentrum Örebro Län

Folkrorelsernas Arkiv i Örebro Län
och Örebro Läns Företagsarkiv
i samarbete

Nikolaigatan 3 • 702 10 ÖREBRO
Tfn 019-611 29 00 (även texttfn)
Fax 019-611 81 20

E-post:
arkivcentrum@arkivcentrum.t.se
Internet: www.arkivcentrum.t.se

Öppet måndag, onsdag–fredag
kl 08.30–17.00
och tisdagar kl 08.30–20.00

Nordens Medelhav

*Om makt och politik i Östersjöområdet
under 1000 år*

**Hindersmässoföreläsning
på ArkivCentrum
torsdagen den 23 januari kl 18.30**

För fjärde året i rad bjuder ArkivCentrum under Hindersmässoveckan in till ett historiskt föredrag i sina lokaler. Förra året gästades vi av Dick Har risson från Lund och i januari 2003 är det dags för professor *Kristian Gerner* att komma och föreläsa kring sin senaste bok, *Nordens Medelhav*, som han skrivit tillsammans med Klas-Göran Karlsson.

Gerner är professor i historia vid Lunds universitet, en tjänst han tillträdde i höstas, efter en uppslitande utnämningssstrid under våren. Gerner är en av landets mest produktiva historiker med ett stort antal verk framför allt om Öst- och Centraleuropa bakom sig. Han medverkar ofta i media som kunnig och profilerad kommentator av skeendena i fd Östblocket.

En av Gerner's talanger som historiker är att kombinera de stora linjerna i det historiska förloppen med den karakteristiska detaljen. Han är inte heller rädd att sticka ut hakan och driva en personlig linje på tvärs av vad som eventuellt kan vara politiskt korrekt för stunden.

Kristian Gerner är en spännande föreläsare. Välkommen till en intressant kväll!